

T Ü R K T A R İ H K U R U M U

BELLETEN

Cilt : LIV

Ağustos 1990

Sayı : 210

ANADOLU BEYLİKLERİNDE DEVLET TEŞKİLÂTI VE TOPLUM HAYATI*

YAŞAR YÜCEL

DEVLET TEŞKİLÂTI

Beylikler Devri, XIII. yüzyılın sonunda Anadolu Selçuklu Devleti'nin kuvvetten düşerek yıkılışından sonra, Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde kurulan ve eski kaynaklarda "Tevâif-i Mülûk" diye anılan Türk Beylikleri'nin egemen olduğu dönemdir. Sayıları büyüklü küçüklü olmak üzere yirmiyi geçen, başta merkezi devlet otoritesinin zayıflaması olmak üzere, birçok siyasal ve toplumsal olaylar sonucu meydana çıkan bu beylikler, XIII. yüzyılın sonundan başlayarak, hemen hemen Dulkadir ve Ramazanoğulları Beyliklerinin egemenliklerini kaybettikleri XVI. yüzyılın başına kadar gelen bir süre içinde, Anadolu'nun tarihî çehresini karakterize etmişlerdir.

Bu dönem, Anadolu-Türk tarihi bakımından oldukça ilginçtir. Çünkü, 1018'de başlayan ve 1040'a kadar süren ilk akınların ardından 1071 Malazgirt Zaferi'yle Anadolu kapıları, Türklere açıldı. Anadolu'da ilk büyük Türk devleti, Türkiye Selçukluları kuruldu. İşte beylikler bu devletin birer unsuru idiler. Onun zayıflayıp ortadan kalkmasından sonra bağımsız birer devlet haline geldiler. Osmanlı İmparatorluğu, başlangıçta bunlar arasında bir küçük beylik iken gelişerek büyük bir imparatorluk haline dönüştü ve altı yüzyıl İslam Kültür Çevresi'nin tek temsilcisi oldu. Bu yüzden beylikler, Büyük Selçuklu ve Türkiye Selçukluları ile gelişerek Osmanlılara ulaşan Türk-İslam Kültürü'nün, bir ara dönemini oluştururlar. Bu dönemin müesseseleri, kültürü, Osmanlı dönemi için de büyük önem taşımaktadır.

Devlet Yönetimi Anlayışı

Anadolu Beylikleri'ni kuranlar, Hazar Denizi'nin doğusundaki ilk yurtlarından batıya doğru göç ederek, Anadolu'ya giren ve uçlarda yerle-

* A. Ü. verilen konferansın metni.

şen Türklerdi. Başlarında kabile reisi durumundaki beyleri bulunuyor idi. Bu yüzden onların yönetim anlayışında Orta-Asya Türk geleneğinin büyük ağırlığı vardır. Ancak daha Türkiye Selçuklu Devleti, egemenliğini devam ettirdiği sırada, yönetici kadroları oluşturanlar büyük ölçüde İran, Mısır ve eski Selçuklu merkezlerinden Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunlar, eski Orta-Doğu devlet ve yönetim anlayışını taşıyorlardı. Bu anlayış eski çağlardan itibaren bu bölgede gelişmiş ve İranlı yöneticilerle, Abbasiler zamanında İslam yönetim sistemini de etkilemişti. Türkler, İslam Kültür Çevresi'ne girince, kendi geleneklerinin yanında bu görüşten de etkilendiler.

Geleneksel Orta-Doğu yönetim anlayışına göre, "Teb'anın adil bir yönetim altında güvenliği sağlanırsa daha fazla üretimde bulunur, fazla üretim sonucunda daha fazla vergi verir, bu suretle devlet zenginleşir, devlet zengin olursa kuvvetli bir ordu besler, kuvvetli ordu, devletin devamını ve yücelmesini sağlar". Bu yüzden devletin temeli adalet olmalıdır. Adalet, genel anlamda, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemektir. Arap tarihçisi Taberî'nin eski Sasanî hükümdarlarından örnekler vererek öne sürdüğü bu devlet anlayışı, nasihatname tarzındaki eserlerde tekrarlanarak muhtevası zenginleştirilmiştir.

Bilindiği gibi, Nasihatname veya Siyasetname denilen eserler, hükümdarlara devlet yönetiminde nasıl hareket edeceklerini bildiren bir çeşit kamu yönetim bilimine ait kitaplardır. Çeşitli zamanlarda birtakım bilgili, bu işten anlar kimseler tarafından kaleme alınmışlardır. Örneğin: Ünlü Selçuklu Veziri Nizâmu'l-mülk'ün Siyasetnamesi bu türdür. İşte bu tür eserlerde, Tanrı, tebayı koruması ve onlara doğru yolu göstermesi için hükümdara emanet etmiştir. Buna karşılık tebanın hükümdara mutlak itaat etmesi gerekir.

İslam hukukçularının geliştirdiği halifelik teorisi de, birçok bakımlardan eski Orta-Doğu yönetim anlayışına benzerlik gösterir. Ayrıca eski Türk geleneğinde de adalet, devlet yönetiminin temelini teşkil etmekte idi. Orta-Asya Türklerinde Hakanın koyduğu kurallar olan ve Töre veya Yasa denilen ana kanunlarda, kuvvetlinin zayıfı ezmesini önlemek, genel güvenliğini sağlamak esas alınıyordu. Örneğin: 735'te yazılan Göktürk Kitabeleri'nde Bilge Kağan, adaleti tesis etmekle öğünür. 1069'da Karahanlı Türk hükümdarına sunulan Kutadgu Bilig'de eski İran nasihatnamelerinin çizdiği hükümdar tipinin bütün niteliklerini görürüz.

İşte bu çeşit kaynaklardan beslenen ve Osmanlılar zamanında en gelişmiş şekliyle görülen yönetim anlayışının Beylikler Dönemi'nde de geçer-

li olduğunu ve devlet başkanı durumundaki beyler tarafından uygulandığını anlıyoruz.

Örneğin: Karamanoğlu beylerinden biri, kendi adına hakkedilmiş bir kitabede şöyle tanımlanmaktadır: “Sultan-ı A’zam, Zillulahi fi’l-âlem” (En büyük Sultan, yeryüzünde Tanrı’nın gölgesi), yine bir başka kitabede Saruhan beyinden “Sultan-ı A’zam, Mâlik-i Nikabu’l-Ümem” (En büyük Sultan, ümmetinin sahibi), Aydınoğlu beyinden, “Emirü’l-Kebir ve’l-âlim ve’l-âdil” (Büyük, âdil ve âlim bey), Menteşeoğlu beyinden “Emir-i Muaz-zam, Sultan-ı mükerrrem, mâlik-i rikabi’l-Ümem” diye söz edilmektedir.

Kitabelerde beyleri niteleyen bu ibareler gelişigüzel söylenmiş değildir. Yukarıda belirttiğimiz görüşün bir sonucudur. Kendilerinden Sultan diye bahsedilen bu beylerin, yeryüzünde Tanrı’nın gölgesi olarak zikredilmesi, kendilerine sultanlığın Tanrı tarafından verildiğinin ve Tanrı’dan alınan yetki ile reayayı güven içinde tutmakla görevlendirildiklerinin bir işareti kabul edilmelidir. Yine, adil sıfatı ile anılmaları, ümmetin sahibi kabul edilmeleri bu anlayışın sonucudur.

Hâkimiyet Anlayışı

Anadolu Beylikleri’nde, egemenlik anlayışı Büyük Selçuklular’ın aynı idi. Yani devlet, hanedanın müşterek malı sayılıyordu, devleti aile arasından seçilen reis idare ederdi. Ailenin diğer bireyleri o memleketin muhtelif yerlerinde valilik etmek ve geniş ıktalara sahip olmak suretiyle iştirak haklarını gösterirlerdi.

Bu yöntemin pratik bir faydası da vardır. Baştaki Ulu Bey’in ölümü halinde başa geçmesi muhtemel hanedan mensupları, gençlik çağlarında devlet yönetimini öğrenebiliyorlardı. Ayrıca, önemli vilayetlere şehzadeler veya diğer aile mensupları tayin edilmek suretiyle, ülkenin her yanında hanedan, otoritesini kuvvetle hissettiriyordu. Yine Türk geleneğinde, hükümdar çocukları, valiliğe gönderildiklerinde başşehirdeki merkez örgütüne benzer biçimde yönetim müesseselerine sahip oluyorlar ve kendi bölgelerinde oldukça bağımsız hareket edebiliyorlardı.

1333-34’lerde Anadolu’da Türkmen Beylikleri’ni ziyaret etmiş olan İbn Batuta, ülkenin oğullar arasında taksimi usulünü önemli kaydetmiştir. Biz de çeşitli tarihî kaynaklardan bu hususta pek bol örnekler çıkarabiliriz. Sözelimi, Aydınoğlu Mehmed Bey, Germiyan ordusunda bir subaşı iken, sonradan fethettiği İzmir, Birgi, Tire, Ayasuluğ taraflarında bir beylik kurmuş ve Birgi’yi kendisine merkez yapmıştı. Mehmed Bey, oğullarından en

büyüğü olan Hızır Bey'e, Ayasuluğ ve Sultanhisar'ını, ikinci oğlu olan Umur'a İzmir'i, İbrahim Bahadır'a Bademya'yı (Ödemiş yakınlarında), Süleyman Şah'a Tire'yi vermiş ve en küçük oğlu İsa Bey'i de yanında alıkoymuştu.

Saruhan Bey'in devlet reisi olduğu zaman, kendisinin başkent olan Manisa'da oturup, kardeşlerinden Çağa Bey'i Demirci'ye, Ali Paşa'yı Nife (Kemal Paşa) ve oğullarından Bekçe Bey'i Gördes'e, Yusuf Çelebi'yi Gördük'e gönderdiğini biliyoruz. Çağa Bey'den sonra Gördes, Saruhan Bey'in oğlu Devlet Han'a verilmişti.

Osmanlıların ilk zamanlarında da bu sistemin uygulandığına (dair) ait bazı kayıtları burada zikrederim. Neşri tarihindeki bir rivayete göre, Osman Gazi, Bizans İmparatorluk Kuvvetlerine karşı kazandığı bir zaferden sonra, gerçek bir siyasi teşekkülün hâkimi durumuna yükselmiş ve devletini teşkilatlandırmıştı. O zaman Karacahisar Sancağı'nı oğlu Orhan Gazi'ye, subaşılığında karındaşı Gündüz'e verdi. Bir oğlu Alâeddin Paşa'yı kendi yanında alıkoymuştu. "Alâeddin Paşa, bütün eski rivayetlerde Osman'ın küçük oğludur, onu yanında alıkoymuştur. Fakat büyük oğlu Orhan'a doğudaki uç sancağını vermiştir. Orhan sonra batıdaki uca gelmiş ve Bursa'yı zapt etmiştir. Orhan, beyliğe geçtikten sonra 1331'de Bursa'yı bir oğlu Murad Han Gazi'ye verip adını Bey Sancağı koydu. Karacahisar'ı amcası oğlu Gündüz'e verdi". Orhan, Akça-Koca ölünce onun uç bölgesini büyük oğlu Süleyman'a tevcih etti. Karasi Beyliği alınca büyük oğlu Süleyman Paşa'yı buraya getirdi. Karasi'den Rumeli fethine girişen Süleyman, sonra Gelibolu ucunun beyi olmuştur. Süleyman, Rumeli'de sancak beyi olan yegâne Osmanlı şehzadesidir. Onun bu uçta yaptığı önemli fetihlerle devlet içinde eşsiz bir mevki ve kudret kazandığı, o devre yakın kaynaklardan anlaşılmaktadır.

I. Murad da büyük oğlu Beyâzid'e yeni alınan Kütahya Uç Sancağı'nı verdi. İkinci oğlu Yakub'a Karasi'yi tevcih etti. 1373'te bir sefere çıktığı zaman yerine küçük oğlu Savcı'yı merkezde bıraktı.

Daha sonraları şehzadelerin daima Anadolu'daki eski beylik merkezlerine tayin edildiğini görmekteyiz. I. Mehmed (Çelebi), II. Murad ve II. Mehmed (Fatih) büyük oğullarını, bu devirde şark işleri dolayısıyla çok büyük bir önem kazanan Amasya Uç Beyliği'ne tayin etmişlerdir.

Görüldüğü gibi, Osmanlılar dahil, bütün beyliklerde izlenen yöntem aynıdır.

MERKEZ TEŞKİLÂTI

Ulu Bey

Devletin reisi Ulu Bey idi. Yukarıda da söylediğimiz gibi, devlet hanedanın müşterek malı sayıldığı için, Ulu Bey'in tayini bir bakıma seçimle oluyordu. Tabii bu seçim, zahirî idi. Yani, devletin veya beyliğin ileri gelenlerinin bir hanedan üyesi etrafında toplanması ile onun bey tayini kararlaştırılmış oluyordu. En eski devirlerden itibaren Türk devletlerinde tahtın, muayyen bir hanedan üyesine ait olacağına dair bir gelenek yerleşmemişti. Gerçi zaman zaman bazı temayüller ortaya çıkmıştı. Sözgelimi, bazı Türk devletlerinde, bir hükümdarın ölümü halinde, onun en büyük oğlunun yerini aldığını, bazen ailenin en yaşlı üyesinin hükümdar tayin edildiğini görüyoruz. Fakat bunlar hiçbir zaman kesin kural haline gelmemişti. Onun için beylikler devrinde de bir bakıma beyler seçimle tayin ediliyordu, demek yanlış olmayacaktır. Nitekim bu hususta bizi destekleyecek birçok tarihî bilgiye sahibiz. Sözgelimi, Aydınolu Mehmed Bey, 1333 yılında oğulları da beraberinde olduğu halde Bozdağı'nda yaptığı bir avda kazaen göle düşerek boğulmuş ve hemen aile efradı ve Beyoğlu Umur Bey'i 26 yaşında hükümdar seçmişlerdi. Bu seçime Mehmed Bey'in kardeşleri de katılmamışlardı.

Eski Osmanlı rivayetlerinde Osman Gazi'nin bir kabile toplantısında bey seçildiği iddia edilir. Bu rivayet şöyledir: "Göçerlerden bazıları Osman'ı, ve bazıları Ertuğrul'un kardeşi, Osman'ı amcası Dünder'ı bey kılmak istediler; ama kendi kabilesi Osman'ı vecih görüp el altından haber gönderip halk ortasına gelicek Dünder, halkın Osman'a meyl etmiş olduğunu görüp beylikten vazgeçip Osman'a biat etti". Osmanlı tarihinin ilk devirlerine ait kaynaklardan Âşık Paşazade tarihinde Orhan'ın ahîlerden bir grubun toplantısı önünde beyliğe geçtiği yazılıdır. Yine bu devir kaynaklarından Oruç Tarihi'nde I. Murad'ın ölümü üzerine, "Beyler bir yere gelip ittifak ettiler. Bayezid'i atası yerine reva gördüler." diye bir çeşit seçimle bey tayininin varlığı açıklanır. I. Murad'ın ve II. Mehmed'in tahta geçişlerinde babalarının vasiyetleri kadar vezirlerin de büyük rolü olmuştur. Daha sonraki devirlerde de padişahlar, Allah'ın inayeti ve ittifakı ara ile tahta geçtiklerini belirtmeyi âdet edinmişlerdir.

Bu şekilde başa geçen Ulu Bey'in, nevbet denilen mızık takımları, tuğ ve sancakları vardı. İslamî geleneğe uygun olarak adlarına hutbe okuturlar ve para bastırılırdı. Bunlar egemenlik işaretleriydi.

Saray

Mahiyetleri hakkında elimizde pek az şey olmasına rağmen, Anadolu Beyleri'nin kendilerine göre bir saray teşkilâtlarının bulunduğunu, bazı tarihî kayıtlardan anlıyoruz. Sözelimi, Mesâlükü'l-Ebsâr adlı eserde, Germiyan Hükümdarı I. Yakub Bey'in hükümet erkânından başka, sarayında sultanlara mahsus köleleri, mutfağı, ahırları, şahane elbiseleri olduğu yazılıdır. Aynı kaynaktan, Germiyan Sarayı'nda hacib candâr, çaşnigîr, emir-i ahur gibi görevlilerin bulunduğu anlaşılmaktadır.

İbn Batuta, Aydınoğlu Mehmed Bey'in Birgi'deki sarayına girdiği zaman, koridorda yirmi kadar ipek elbiseli köle gördüğünü ve sarayın merdivenlerinden çıktıktan sonra ortası havuzlu bir daireye girdiğini, havuzun her köşesinde tunçtan birer aslan heykeli olup, bunların (hav) ağızlarından havuza su aktığını, salonun dört tarafında döşeli sedirler olup bunlardan birinin sultana mahsus olduğunu, altın ve gümüşlü takımlarda şerbetler verilip, bunların kaşıklarının da aynı madenlerden olduğunu, yine aynı meşrubatın ayrıca çini kâse ve tahta kaşıklarla da verildiğini yazmaktadır.

Yine İbn Batuta, seyahatnamesinde, Candaroğlu Süleyman Paşa'nın sarayı ve oradaki teşrifat ve resmi kabul hakkında bazı mütâlaalar vardır. Seyyah, ayrıca Süleyman Paşa'nın cuma töreni ve buradaki yöntem kuralları anlatılmaktadır.

Bütün bunlar gösteriyor ki, Anadolu Beylikleri'nin her biri egemenlik alanları küçük olmasına rağmen, köklü bir kültür ve uygarlığı devam ettiriyorlardı ve sanıldığı gibi bunlar göçebe bir kabile reisinin etrafında toplanmış birkaç yüz atının, devamlı yağma hareketleri ile hayatlarını devam ettiren alelâde birer siyasi grup değillerdi. Nitekim böyle olduğu içindir ki, içlerinden biri, yani Osmanlı Beyliği, ilkin Anadolu-Türk Birliği'ni sağlayıp Rumeli'ye geçerek, büyük fetihlerin arkasından büyük bir imparatorluğun temelini attı ve benzerine az rastlanır şekilde uzun süre egemenliğini sürdürdü.

Divan

Anadolu Beylikleri'nde Selçuklu Divanı'nı andıran, küçük tarzda divanların bulunduğu şüphe yoktur. Fakat bu hususta henüz bir belgeye sahip değiliz. Ancak devlet yönetimi için gerekli olan böyle bir teşkilâtın o tarihlerde Anadolu Beylikleri'nden biri olan Osmanlılarda vezirlerle beraber varlığını bildiğimizden, bazıları o tarihlerde Osmanlılardan daha büyük ve önemli olan diğer Anadolu Beylikleri'nde divan teşkilâtının bu-

lunduğu pek tabiidir. Sözelimi, İbn Bibi, o devir için büyük önem taşıyan eserinde, Cimri Olayı sırasında Karamanlı Beyliği divanının toplandığını bildirerek, alınan kararlardan bahseder. Yine bu devirde Anadolu'ya gelmiş olan bir yabancı seyyah Bertrandon de la Broguieré, Karamanlı Sarayı'nda gördüğü vazifelileri sıralarken, saray teşrifatından bahseder ve divan üyesi oldukları anlaşılan bazı görevlileri anlatır.

Osmanlılardaki şekilden ve çalışma yöntemlerinden bildiğimiz divan, bütün Türk-İslam devletlerinde vezirlerden, kazaskerlerden, nişancı ve büyük komutanlardan oluşan, Ulu Bey'in başkanlığındaki ülkenin en büyük yönetim örgütüdür. Aynı zamanda, herkesin başvurabildiği ve adalet isteyebildiği en yüksek mahkemedir.

Osmanlılar, kendilerinden önceki beyliklerin devlet yönetimine ait kuralları ve koydukları kanunları, çoğu kez aynen benimsedikleri için, Osmanlı kaynaklarından beylikler dönemini aydınlatan bazı kayıtları çıkarabiliyoruz. Ancak bunlar, yeterince aydınlatıcı olmadığı için, bugün bu hususta, özellikle beyliklerin merkez yönetim örgütleri hakkında tam bilgi sahibi değiliz.

Taşra Yönetimi

Anadolu Beylikleri'nde ülke birtakım bölümlere ayrılmıştı. Bunlar temel yönetim birimleri idi. Buralara başlıca iki yönetici gönderiliyordu. Bunlardan biri, hanedan mensuplarından veya askerî sınıftan güvenilir biri olan Mirliva idi ki, hükümdarın siyasî otoritesini temsil ediyordu. Diğeri ise, yargı gücünü temsil eden Kadı idi. Mirliva, kadının hükmü olmaksızın hiç kimseyi cezalandırmazdı. Kadı da mirlivanın kuvvetine dayanmadan hükmünü yerine getiremezdi. Her iki görevli de doğrudan doğruya merkeze karşı sorumlu idiler ve bir yerde birbirlerinin denetimini yapmaktaydılar.

Mirliva

Mirlivanın iki asıl görevi vardır : 1) Askerî Görevi : Kapısı halkı ve emrindeki tımarlı sipahi ile birlikte daima hazır bir askerdir. Çağrıldığı anda sefere katılmak ve savaşlarda hazır bulunmak zorundadır. 2) Yönetim görevi : Bölgesindeki tebaanın güvenini ve düzenini sağlamakla yükümlüdür. Birinci görevi, toprak yönetimi ile ilgili olduğu için daha ileride ele alınacaktır. Bir sancak yöneticisi olarak, mirlivanın görevleri şunlardır :

a) Merkezin emirlerinin ve kadı hükümlerinin uygulanmasını sağlamak;

- b) Suç işlenmesini önlemek;
- c) Suç işlendiğinde suçlunun cezalandırılması için yakalanmasını sağlamak.

Bu görevlerin yerine getirilmesi için mirilivanın emri altında Zaim denilen bir görevli bulunmakta ve bu görevli, yanındaki yeter sayıdaki yardımcıları ile birlikte, bölgede devamlı kol gezerek bey adına işlem yapmakta idi. Zaimin koğuşturduğu sorunlar, genellikle kamu düzenini ilgilendirdiği için, mirli ve zaim, kamu davası niteliğindeki sorunları kadı huzuruna getirmekte idiler. Sözelimi, yaralama, öldürme, hırsızlık, sarhoşluk, oruç tutmama gibi suçlar, kamu davası niteliğinde idi. Kişiler arasındaki anlaşmazlıklar, haksızlığa uğrayan şikâyeti üzerine, takip konusu olmakta idi ve bu husus için mahkeme teşkilâtının özel görevlileri vardı.

Zaimden başka yine mirilivanın emri altında görev yapan Ases veya Yataklı denen gece bekçileri vardı. Bunlar, geceleri sabaha kadar çarşı ve pazarlarda dolaşarak, esnafın ve evlerin güvenliğini sağlardı. Bunlar dışında, hemen hemen her Anadolu şehrinde bir hisar bulunuyordu ve burası özel bir teşkilât tarafından korunmakta idi. Beldenin kıymetli eşyaları burada saklanmakta, tehlike anlarında burası ahalinin sığınağı olarak kullanılırdı.

Kadı

Bilindiği gibi, İslam dininin kurallarının uygulanması ve yorumlanmasında Müslümanlara yardımcı olan Ulema sınıfı vardır. Dinî ve aklî bilimlerin okutulduğu medreselerden yetişen bu sınıf mensupları, İslam devletlerinin sosyal ve siyasal hayatlarında önemli rol oynamışlardır. Genellikle ulema üç ayrı kolda önemli görevler yüklenmiştir: Tedris (öğretim), iftâ (fetva, karşılaşılan sorunların şeriata uygun olarak çözümlenmesi için İslam hukukuna göre yorumlanması), kaza (yargı). İşte, kadı yargı görevini yerine getiren kimsedir. Bu görev, aslında İslam hükümdarlarına aittir. Mümkün oldukça onun tarafından yerine getirilmesi esastır. Ancak, işler çoğaldıkça ve İslam ülkeleri genişledikçe kaza yetkisi kadıların gördürülmüş ve kadılık müessesesi giderek gelişmiş ve büyük önem taşıyan bir memuriyet haline gelmiştir. Anadolu Beylikleri'nde ve vilayetlerde adli işlere bakan büyük bir kadı vardı. Bu durumu, Beylikler Dönemi'nde Anadolu'yu dolaşmış olan İbn Batuta'nın seyahatnamesinden ve Osmanlı devri kaynaklarından öğreniyoruz.

Merkezden hükümdar beratı ile atanan kadılar, şeriata uygulayarak anlaşmazlıkları çözümlmek yanında, hükümdarın emrettiği her hususta

hüküm vermekle yetkili kıldıklarından idarî, malî, askerî ve beledî işlerle de uğraşmakta idiler. Kadının yargı görevi geniş kapsamlı idi. Her sınıftan halk arasında her çeşit davaları dinleyip çözümlemek ve bir hükme bağlamaktan başka, nikâh akdine, ölen bir kişinin terekesini varislerinin arasında taksimine, yetim ve kimsesizlerin mallarını korumaya, korunmaya muhtaçlara vasî tayinine, vakıfların para ve taşınır taşınmaz mallarını gözetmeye yetkili ve görevli idi. Ayrıca, bugünün noterlerinin yaptıkları her türlü sözleşmeler, eskiden kadı huzurunda yapıldı. Kadı, bu görevlerini bir yargı kuruluşunun başkanı olarak yerine getiriyordu. Bu kuruluş, mahkemedir. Mahkemede kadıdan başka, yeteri kadar mülazim (kadı yardımcısı), kâtib ve davalıları mahkemeye celbeden muhızrlar bulunurdu. Kadı, aynı zamanda bir yönetici idi. Kendi bölgesine gönderilen görevlilerin atamalarının gerçekleşmesi, atama belgelerinin kadı siciline kaydedilmesi ile mümkündü. Herhangi bir kanşıklık veya bir makama iki görevli atanma gibi bir durum olursa, bunu kadı hükümdara haber verir ve durum aydınlatılıncaya kadar kimseyi yetkili kılmazdı. Ayrıca kadı, bölgesindeki bütün görevlileri (müderri, imam, emin, muhtesib vs...) denetler, herhangi birinin şeriata ve hükümdar emirlerine aykırı bir tutum ve davranışı olursa, onları merkeze arz eder, kanunsuzlukların önlenmesini sağlardı.

İslam devletlerinde bugünkü anlamda bir mahalli idare kuruluşu yoktu. Belediye hizmetlerinin yerine getirilmesi, geleneksel yönetim anlayışına uygun olarak hükümdarın görevleri arasındaydı. Bu görev onun atadığı görevliler tarafından yerine getiriliyordu. Bu görevlilerin en önemlisi muhtesib idi ve kadı ile birlikte çalışırdı. Muhtesibin kadı ile birlikte yaptığı şu işler vardı:

- a) Çarşı ve pazarlarda satılan bütün maddelerin fiyatlarını tespit etmek ve bunlara uyulmasını sağlamak,
- b) İstifçilerle şehrin ve bölgenin ihtiyacı olan maddeleri diğer yerlere kaçıranları takip etmek ve cezalandırmak,
- c) Bozuk, kötü nitelikli ve eksik mal satan esnafı denetlemek ve cezalandırmak. Muhtesib, bu işleri yaparken kadının hükmünü almak zorunda idi.

Vakıf Müessesesi

İslam devletlerinde büyük fetihlerin sonucunda kazanılan geniş topraklar, aşağıda niteliğini açıklayacağımız ıktâ ve temliklere sebebiyet verdi.

Çok büyük servetlere sahip olan hükümdarlar, hükümdar ailesine mensup şahıslar, büyük devlet adamları ve emirler, zengin tüccarlar, türlü türlü vakıflar kurdular. Yani, kendi öz mülklerinden ve gelirlerinden bir kısmını, kamu yararına süresiz olarak tahsis ettiler. Anadolu Beylikleri ve özellikle Osmanlılar zamanında vakıf müessesesi, yeni bir kuvvet kazandı. Bu yolla, bugünkü anlayışa göre, doğrudan doğruya devletin görevleri arasında sayılan öğretim bayındırlık, sosyal yardım ve sağlık işlerinin hemen hepsi vakıf sistemi sayesinde mükemmel bir şekilde yönetiliyordu. Cami, okul, imaret, daru's-şifâ (hastane), çeşmeler, vakıf yolu ile inşa ettiriliyor ve devamları sağlanıyordu.

Sözgelimi, Karamanoğlu İbrahim Bey, Konya'da bir imarethane, bir daru's-şifâ yaptırmış ve şehre su getirecek, çeşitli mahallelere çeşmeler kurdurmuştu. Bu tesislerin masraf ve ihtiyaçları için Konya çevresinde birçok köyün vergi gelirlerini buralara vakfetmişti. Yine aynı bey, Konya'da inşa ettirdiği bir han ile Kapan denilen pazar yerinin gelirlerini de bu vakıf müesseselerine ayırmıştı. Saruhan Beyliği'ne ait bazı belgelerden, bu beyliğin emirlerinden birçoğunun bu tür vakıfları olduğunu öğrenmekteyiz. İmareti için, Ankara'da Kurşunlu Han'ı yaptırmıştı. 1511 yılında, II. Bayezid devri paşalarından Hasan Paşa, Akşehir'deki imareti için, Ankara'da bir han ile iki hamam yaptırmıştı ve buraların gelirlerini imaretine vakfetmişti. Fatih devrinin ünlü Beylerbeyinden İshak Paşa, Ankara'ya su getirmiş ve su yollarının bakımı için Ankara'nın Uzağlı ve Karaağaç köylerinin gelirlerini vakfetmiş ve oraların halkını, bu işe yapacakları yardımdan dolayı her türlü yükümlülüğün dışında bırakmıştır.

Vakıf sisteminin iki türlü yararı vardır. Birincisi, yukarıda saydığımız kamu hizmetlerinin yerine getirilmesi, diğeri ise han, hamam, imaret gibi binaların yapımı ile Türk şehirlerinin gelişmesini sağlamak...

Askerlik İşleri ve Ordu

Anadolu Beylikleri'nde askerî kanun ve kuralların Anadolu Selçukluları'ndan alınmış olduğuna şüphe yoktur. Beyliklerde de devletin hâkim olduğu arazi, bölümlere ayrılarak asker ve emirlere verilmişti. Bu usule İktâ deniyordu. İktâ, Osmanlılardaki deyimi ile Tımar, bir yerin vergi gelirlerinin, devlete asker beslemek veya görevler yüklenmek karşılığı emîr ve sipahilere bırakılması demektir. İşte, beyliklerde ordunun temelini, bu ıktâ sahibi sipahiler oluşturuyordu. Sipahiler, savaş zamanında askerleri ile birlikte sefere katılmak zorunda oldukları gibi, ıktâ sahibi emîrler de ıktâlarının büyüklüğüne göre belli sayıda asker beslemekle yükümlü idiler.

Tımarlı sipahi ölecek olursa, tımarı erkek çocuğuna intikâl ederdi. Sözelimi, Karamanoğlu defterlerinde, Sipahi-zadegân, memlekette atadan ataya sahip olan eski Türk ailelerinden bahsedilmektedir. Bunlardan biri, Karaman Beyliği'nin kurucusu Karaman Bey'in kardeşi Bunguz'un oğullarındandı. Bunguz, takriben 1259 yılında Karaman Bey'in kardeşi Bunguz'un oğullarındandı. Bunguz, takriben 1259 yılında Karaman Bey'in Konya üzerine yaptığı bir baskında Osmanlılar devrinde de aynı imtiyazı ellerinde tutmuşlardır. Her hükümdar değiştiğinde sipahilere de yeni hükümdarın tuğrası ile yeni berat verilmiş olduğundan, Bunguz ailesine ait en son beratın Karamanoğlu İbrahim Bey tarafından verildiği görülmektedir.

Yine Karamanoğlu defterlerinden nakledilen kayıtlarda başka sipahilerin isimlerini de görmekteyiz.

Anadolu Beylikleri'nde, tımarlı sipahi ordusunun yanında, hükümdarın maiyyet kuvvetlerinin de bulunduğu anlaşıyor. Sözelimi, İbn Batuta, Alâiye Beyi Karamanoğlu Yusuf Bey'in ziyaretine gittiği zaman maiyyetindeki askerlerinin kendisinin sağ ve solunda ve emîrleri ile vezirlerinin daha aşağıda durduklarını belirtiyor. Yine aynı seyyah, Denizli Beyi İnânç'ın bayram namazına çıktığı zaman maiyyet kuvvetleri olduğunu yazmaktadır. Ancak, Beylikler Dönemi'ndeki maiyyet kuvvetlerinin, Osmanlı Kapıkulu askerleri gibi bunların daha çok atlı olmaları muhtemeldir.

Bundan başka, beyliklerde boy ve oymak kuvvetleri de önemli yer tutuyordu. Sözelimi, Osmanlı Hükümdarı I. Murad ile Karamanoğlu Alâeddin arasındaki savaşta, Karamanlı ordusunda Turgudlu, Bayburdlu gibi Türkmen kuvvetleri bulunmakta idi.

Aydınolu Umur Bey'in gemilerinde Azab denilen yaya kuvvetlerinin varlığı bilinmektedir. Aydınogullarının deniz seferlerinde umarlı askerler, atları ile gemiye girerlerdi.

Beylik ordularının savaş düzeni ile muharebe yöntemi düzeninin diğer Müslüman devletlerdekinin aynı olduğu sanılıyor. Çünkü Osmanlıların Karamanoğulları ile yaptıkları savaşlarda, eski Türk uygulamalarının devam ettiği görülmektedir. I. Bayezid'in Karamanoğlu ile savaşında her iki tarafın da kanatlar halinde yayıldıklarını, merkez sağ, sol düzeni içinde birbirleri ile savaştıklarını biliyoruz. Hükümdarların yetişmiş şehzadeleri varsa, savaşlarda bunlar, kanatlara kumanda ederlerdi; olmadığı takdirde kanatların komutası, güvenilir ve deneyli beylere verilirdi. Hükümdar, ordunun merkezinde bulunup savaşı yönetirdi.

Anadolu Beylikleri'nde ordu komutanına Subaşı adı verilirdi. Sözcüğü: Aydınoğlu Mehmed Bey, Özbek ve Hızır Bey adlarındaki emîrler çeşitli tarihlerde Germiyanlı ordusu komutanlığında bulunmuşlardı. Aynı şekilde Aydınoğlu Umur Bey'in Ahad Subaşı adında bir ordu komutanı vardı. Karamanoğullarının XIV. yüzyıl ortalarında Nizâmüddin Bekler Subaşı adında bir komutanları olduğu görülmektedir.

Anadolu Beylikleri'nin askerî kuvvetlerinin sayısı hakkında kesin bilgilerimiz yoktur. Çeşitli seyyahların verdiği haberler ve rivayetlere bakılacak olursa beyliklerin büyüklük derecesine göre, 20 binden 70 ve hatta 100 bine ulaşan savaşçı askerlere sahip oldukları söylenebilir.

Denizcilik

Anadolu Beylikleri'nde kıyıya sahip olanların önemli donanmaları vardı. Batı Anadolu'da Karasi, Saruhan, Aydın, Menteşeoğullarının güneyde Akdeniz sahilinde Hamid ve kuzeyde Pervâneoğullarının ve daha sonra Candarlı Beyliği'nin donanmalarını bu arada sayabiliriz.

Aydınoğlu Umur Bey'in, Adalara, Rumeli'ye ve hatta Karadeniz'i geçerek Eflak taraflarına yaptığı deniz akınları Bizanslıları dehşete düşürmüştü. Bergama ve Marmara taraflarına sahip olan Karasioğlu Yahşi Bey'in ve büyük kardeşi Demirhan'ın denizdeki faaliyetleri, bu dönemde önemle üzerinde durulacak olaylardandır. Karasioğullarının Osmanlılardan önce bugünkü Ayvalık'ta ve Marmara Denizi'nde Yalova yakınlarında Aydıncık ve Edincik'te iki deniz üsleri vardı. Buradan ayrılan gemileri, Bizans'ı güç durumda bırakıyordu. Osmanlılar, Karasi Beyliği topraklarını kendi ülkelerine kattıktan sonra, Karasi Beyliği'nin deniz siyasetini devralarak devam ettirmişlerdir. Bu beyliğin ünlü birçok emîri de Osmanlı yönetiminde komutan olarak başarılarını sürdürmüşlerdir.

Kuzey Anadolu'da, Sinop'ta Pervaneolu Gazi Çelebi'nin faaliyetleri ünlüdür. Gazi Çelebi'nin 1322'de ölümünden sonra Sinop, Kastamonu'daki Candaroğullarına geçmiş ve denizcilik faaliyetleri yine devam etmiştir. Candaroğlu İsmail Bey'in Sinop limanındaki tersanede yaptırdığı gemilerin, Osmanlılara örnek olduğu ileri sürülür. Aydınoğullarının biri İzmir, diğeri Ayasuluğ (Selçuk)da olmak üzere iki tersâneleri vardı.

Toprak Yönetimi

XII.-XIV. yüzyıllar arasında Anadolu'daki beyliklerin devlet teşkilâtına ait bilgilerimiz oldukça kıttır. Bu yüzden o devri aydınlatıcı kaynakları-

mız daha sonraki devirlere aittir. Bu kaynaklar da Osmanlıların en önemli kayıtlarından olan Tahrir defterleridir. Tahrir defterleri, devletin sınırları içindeki bütün şehir, kasaba, nahiye ve köylerindeki vergi yükümlülerini, ne kadar vergi verdiklerini, bunların toplamını ve bütün sanat ve hizmet erbabını göstermektedirler. Ayrıca bu defterlerin bir çeşidi olan Müchel tahrir defterlerinde devlet gelirlerinden ne kadarının, hangi amaçlarla kimlere, özellikle sipahilere (atlı eyalat askerleri) nasıl verildiğini görebiliyoruz. Bu defterler arasında XV. ve XVI. yüzyıllarda tutulmuş olanları, Anadolu Beylikleri hakkında bizi oldukça aydınlatmaktadır. Beylikler Dönemi toprak yönetimi üzerinde söyleyeceklerimiz büyük ölçüde bu belgelere dayalı olacaktır.

Hemen belirtmek gerekir ki, Anadolu, Türkler tarafından fethedilip yurt haline getirildikten sonra, toprak, Selçuklularda olduğu gibi tasarruf edilmişti. Yani büyük kısmı ıktâ olarak Türk emîr ve askerlerine verilmiş, diğer kısımları da Vakıf ve Mülk olarak belli amaçlarla kullanılmıştı. Demek ki, toprak başlıca üç bölüme ayrılıyordu: İktâ (Tımar), Vakıf, Mülk. Fakat şunu da belirtmek gerekir ki, İslam-Türk hukukuna göre, ülkenin bütün toprakları hükümdarıdır. Bir toprağın bu üç kısımdan biri olarak tasarruf edilebilmesi için mutlaka hükümdarın kararı gerekir. Sözgelimi, 1518 tarihli bir Konya mufassal tahrir defterinden, Karamanoğlu Mahmud Bey'in Larende köylerinden birini Müşrif İsa bin Evliya Ece adlı kişiye mülk olarak kullanması için verdiğini, Konya'da Şeyh Sadreddin-i Konevî zaviyesine birçok köyleri vakfettiğini, çeşitli köyleri tımar olarak verdiğini öğreniyoruz. Adıgeçen defterlerden Saruhanogullarına, Hamidoğullarına, Candar, Menteşe, Aydınogullarına ve diğer beyliklere ait bu çeşit muameleleri çıkarmak mümkün olmaktadır.

Toprağı işleten, üretimde bulunan tebanın (reaya), toprak üzerindeki durumuna gelince: Esas itibarıyla arazi devletin malı idi. Fakat bu mülkiyet hakkı yanlış anlaşılmalıdır. Reaya, üretimde bulunmak, toprağı boş bırakmamak, yerini terketmemek şartıyla tasarruf ettiği toprağı istediği gibi kullanabilirdi ve toprak tasarrufu, erkek çocuklarına intikâl etmekte idi. Yani toprağın çıplak mülkiyeti devletin, kullanma hakkı reayanındı. Yalnız reaya işlediği toprağı karşılık devlete bazı vergiler vermekle yükümlü idi. Reayadan alınan vergiler başlıca iki kısma ayrılmaktadır. Bunlardan ilki, İslamî kökenli olan Öşr vergisidir ki, yetiştirilen ürünün onda biri oranında alınmakta idi. İkinci olarak da Çift resmi veya Raiyyat resmi denilen vergi grubu vardı. Bu vergiler de kullanılan toprağın büyüklüğüne, kullananın malî gücüne göre tespit ediliyordu. Devlet, top-

raktan alacağı vergileri, yukarıda söylediğimiz gibi, sipahileri veya devlet görevlilerini bırakmak suretiyle, devletin güvenliğini, reayanın adalet içinde yaşamasını sağlamakta idi.

Nüfus Durumu

Nüfus : Anadolu Selçuklu Devleti, 1075'te yani Büyük Selçuklu Devleti'nin kuruluşundan 35 yıl sonra ortaya çıktı. 1071 Malazgirt Zaferi'ni izleyen bu olay, büyük ölçüde Türk nüfusunun Anadolu'ya yönelmesinin bir sonucudur. Anadolu üzerine 1018'de başlayan ve 1040 yılında sonuçlanan Oğuz akınları, sadece keşif niteliğinde idi. Ancak Malazgirt Zaferi'ne kadar geçen 50 yıllık süre içinde yapılan savaşlar, Bizans direncinin kırılmasına ve Anadolu'da Türk yerleşmesinin hazırlanmasında kesin bir rol oynadı.

Büyük Selçuklu sultanlarının sorunlarından biri de, kuruluş hazırlıkları kadar, çok sayıdaki Türkmen göçmenlerinin geçimini sağlamak, onlara toprak bulmak idi. Tuğrul Bey (1038-1063), Alp Arslan (1063-1072) ve Melikşah (1072-1092) gibi sultanlar, Türkmenleri devlet düzen ve hukukuna karşı bir tehlike olarak gördükleri için onları Anadolu'ya akınlar yapmaya yönettiler ve böylece asıl ülkelerindeki büyük çalkantıları önlemekle kalmayıp, Bizans'a karşı bir kuvvet olarak kullandıkları Türkmenlere yeni hayat alanları göstermiş oldular. Anadolu'nun Türkleşmesi ve fethi böyle bir politikanın sonucudur.

Türkmenler zaman zaman Büyük Selçuklu sultanları tarafından desteklenmelerine rağmen daha ziyade kendi liderleri komutasında Azerbaycan'dan akınlarını başlattılar ve doğudan başlayarak Orta ve Batı Anadolu'ya yayıldılar. Bu devamlı ve uzun süreli akınların ve savaşların sonucunda, sadece ovalar değil, engebeli arazileri de ele geçirdiler. Sözgelimi, 1048'de Erzurum ve çevresi, 1054'te Kars, 1057'de Malatya, 1059'da Sivas, 1067'de Kayseri, 1068'de Niksar, Konya, 1069'da Honas Türklerin elinde idi. Bunlara rağmen 1071'de kazanılan zafere kadar Anadolu, Türkler için tam güvenle oturacakları bir yurt değildi. Çünkü Anadolu şehirlerinin büyük bir kısmı, Bizanslılar tarafından tahkim edilmişti ve Türkmenler devamlı olarak takip ediliyordu. Bu yüzden her atak ve fetihin arkasından Azerbaycan'a dönmek zorunda kalıyorlardı.

26 Ağustos 1071'de kazanılan Malazgirt Zaferi sonucunda Bizans direnci kırılınca Türkler, Anadolu'da yayılmaya ve yerleşmeye başladılar. Savaştan sonra Anadolu'nun etnik çehresi birden değişti. Artık buraya gelenler yerleşiyorlar ve kendilerine yurt ediniyorlardı. Batı Anadolu'da Sel-

çuklu Devleti'nin kuruluşundan itibaren (1075) köylüler, tüccarlar, sanat-kârlar ve din adamları Anadolu'ya göçe başladılar.

XIII. yüzyılın ikinci yarısında Anadolu Selçuklu Devleti, Moğol baskısı altına girince, uçlarda Türkmen Beyliklerinin görünmesi ve bağımsızlık kazanması ile Anadolu'da yeni bir Türkleşme ve canlılık dönemi başladı. Moğol baskısından kaçan Türkmenler, aynı ilk fetih döneminde olduğu gibi, büyük gruplar halinde Anadolu'ya girdiler. Bu yeni göç dalgası, göçebe nüfus yoğunluğunu ve Bizans'a karşı baskıyı artırdı. Yeni gelenler de hemen fetihlere giriştiler. Harabeye dönmüş Bizans'ın, Moğolların önünden kaçan Türkmenlerin saldırılarını önlemesi imkânsızdı. Orta ve Batı-Anadolu'daki Selçuklu Devleti, İlhanlı egemenliği altında idi; fakat uçlarda ve dağlık yörelerde olan Türkmenler, kuvvetli ve bağımsız idiler. Büyük sayıda din adamları, şeyhler, dervişler ve babalar, Moğollardan önce Azerbaycan, Türkistan ve İran'dan kaçarak Anadolu'ya gelmişlerdi. Bunlar yarı Şamanist Türkmenlere İslam inançlarını tam anlamıyla benimsettiler ve uçlardaki savaşlar dinî bir nitelik kazandı, bu durum yayılmayı artırdı.

İşte bu tarihî olaylar sonucunda, Beylikler Dönemi'nde Anadolu hemen hemen bütün nüfusuyla bir Türk yurdu görünüşü kazandı. Beyliklerden zamanımıza kadar gelmiş belgeler bulunmadığı için, nüfusun etnik ve dinî yönden kompozisyonunu rakamlara dökemiyoruz. Ancak, Osmanlı tahrir defterlerine dayanılarak yapılan tahminler, bize bu büyük hareketten sonra Anadolu'da Türklerin % 85-90 oranında yoğunluğa sahip olduklarını, bunun, köylerde % 100'e yaklaştığını göstermektedir. Sözelimi: XV. yüzyılın sonları ile XVI. yüzyılda yapılmış tahrirlere göre (nüfus sayımı), bazı Anadolu şehirlerinin nüfusları ve bunların kompozisyonu şöyle idi: (hane hesabıyla)

Bursa	: 6165 Müslüman-Türk,	69 Hristiyan,	117 Yahudi
Ankara	: 2399 " "	277 " "	28 "
Konya	: 1092 " "	22 " "	—
Tokat	: 818 " "	701 " "	—

Aynı tarihlerde, köyler de dahil olmak üzere, nüfusa baktığımızda bu durum daha iyi görülmektedir. Sözelimi: Aşağıda eyaletlere göre nüfus şöyle idi :

Anadolu Eyaleti : 388.397 yerleşik, 77.268 göçebe Türk, 8.511 Hristiyan, 271 Yahudi.

Karaman Eyaleti : 117.863 yerleşik, 25.654 göçebe Türk, 3.127 Hristiyan.

Zulkadriye Eyaleti (Kırşehir, Maraş vs.) : 18.185 yerleşik, 48.665 göçebe Türk, 2.631 Hristiyan.

Rum Eyaleti (Amasya, Tokat, Sivas vs.) : 90.839 yerleşik, 8.672 göçebe Türk, 6.551 Hristiyan.

Trabzon Eyaleti (Trabzon, Kemah, Malatya) : 24.914 yerleşik, 305 göçebe Türk, 50.757 Hristiyan.

Görülüyor ki eyaletlerin hemen hepsinde Türk nüfusu, Hristiyan ve Yahudi nüfusa göre kıyaslanamayacak bir çoğunluk göstermektedir.

TOPLUM HAYATI

Toplum hayatını, köy ve şehirdeki yerleşme birimlerine göre incelemek gerekir. Çünkü bu iki yerleşmenin gösterdiği özellikler farklıdır. Anadolu'ya gelen Türkmenler, bir yandan şehirlere yerleşirken büyük ölçüde de köyler kurarak kendilerine yurtlar edinmişlerdir. Bu arada da büyük ölçüde yerleşik hayata geçmişlerdir. Burada belirtelim ki, Anadolu'da Türk fetihleri başladığı zaman çeşitli kökenlerden gelme gayri Müslim halk, kısmen köylü ve kısmen de şehirli idi. Savaş ve anarşi yılları, bu iki zümreyi hırpalamış, savunmasız köy halkını, korunan şehirlere ve şehirlere yakın alanlara kaçırmıştı. Bu yüzden Anadolu Türk Devletleri, başlangıçtan itibaren yeni köyler teşkil ettiler. Yine bu arada söylenmesi gereken bir husus da Anadolu'ya yalnız göçebe Türklerin gelmediğidir. Orta Asya'da çok eski zamanlardan beri köy ve şehir hayatına geçmiş her çeşit halk mevcuttu. Bunlar geldikleri yerlerde de aynı hayat şartlarını devam ettiriyorlar, köylüler derhal köyler kurarak tarım üretimine başlıyorlar, şehirli de şehirlerde yerleşiyorlardı. Batı-Türkistan'dan gelen Türk köylü sınıfı, İran'da olduğu gibi, Anadolu'ya eski tarım kültürlerini de getirmişlerdi. Oralardaki birtakım köy ve kasaba adlarının Anadolu'ya getirilmiş olması anlamlıdır. Aslında göçebe olan birtakım Türk boyları da XII. yüzyıllarda başlayarak yavaş yavaş ve parça parça iskân edilerek köy hayatına geçirilmişlerdir.

Beylikler Dönemi'nde Anadolu köyü, toplumsal bünyesi kademesiz olarak tarım ile uğraşan ve birbirlerinden yaşayışları çok farklı bulunmayan çiftçi ailelerinden oluşuyordu. Bütün iş hayatlarına hayvancılık ve tarım üretimi hâkimdi.

Bir cami etrafında toplanan köyü, dini görev itibarıyla imam temsil ediyordu. Ayrıca bazı köylerde zaviye ve tekkelere rastlamak mümkündür. Gerekli zamanlarda Yiğitbaşı gibi bazı liderler aracılığı ile kendilerini temsil ettirebilmekteydiler.

Bilindiği üzere şehir, yerleşiklerinin iş bölümüne tabi olarak tarım dışı üretimin yapıldığı bir yerleşme birimidir. Bu yönüyle bir bakıma bütün uygar unsurları bünyesinde toplar. Diğer bir deyişle, bir ülkenin kültür ve uygarlık düzeyini şehirler belirler.

Daha XII. yüzyılın ilk yarısında, yani Anadolu Selçuklu Devleti'nin egemenliğini sürdürdüğü sıralarda, Anadolu'nun iç ve dış ticareti devamlı ve sağlam bir ilerleme gösteriyor, büyük ticaret yolları üzerindeki Konya, Kayseri, Sivas, Erzurum gibi merkezlerde büyük bir refah göze çarpıyordu. Bu durum İlhanlı egemenliği altında da devam etti. Bu devirden bahsedilen Hristiyan kaynaklı İslamî eserler ve büyük mimarî anıtlar, bu durumu açıkça gösteriyor.

Anadolu, Avrupa-İran transit ticareti (kervan) için çok uygun bir konum almış, sınır engellerinden bu sırada kurtulmuştu. Mesela Sivas, coğrafi durumu itibarıyla muhtelif ticaret yollarının birleştiği bir ticaret merkezi idi. Suriye, Elcezire ve Konya'dan gelen zengin Müslüman tacirleri, Ceneviz tacirleri, Sivas'ta yerleşmişlerdi. Oradan Karadeniz limanlarına, Trabzon'a ve özellikle Samsun ve Sinop'a kervanlar gönderiliyordu. Tebriz'e, Doğu Anadolu merkezlerine Akdeniz ve Karadeniz limanlarına, Anadolu'nun muhtelif yörelerine giden yollar üzerinde olan bu şehir, çok defa Moğol valilerinin de merkezi idi. Sivas'ı, Tebriz'e bağlayan bir ana yol, o devrin kaynaklarında çok iyi bir biçimde vasıflandırılmıştır.

Anadolu şehir hayatının gelişmesini, siyasi ve toplumsal tarihin gidişine bakarak, XII. yüzyılın ikinci yarısına götürmek ve özellikle XIII. yüzyılda kuvvetlendiğini tahmin etmek yanlış olmayacaktır. Gerçi Bizanslılardan fethedilen eski şehirlerden birçoğunun ilk fetih zamanlarından başlayarak iskân edilmiş olması doğaldır. Fakat ticarî ilişkilerin düzenlenmesi, sanayiinin şehirlerden toplanması, köy ekonomisinden şehir ekonomisine geçilmesi, herhalde yavaş yavaş gerçekleşmiş olmalıdır. XIII. yüzyıldan başlayarak Konya, Kayseri, Sivas gibi eski ve büyük şehirlerde büyük çoğunluğu Türk ve Müslümanlar oluşturmakla birlikte Rum, Ermeni ve biraz da Yahudi vardı. Bu nüfus, çeşitli sınıflara ve mesleklere mensup olarak birlikte yaşıyordu.

Anadolu şehirlerinde belediye teşkilâtına ileri bir iş bölümünün doğduğu sosyal sınıflara baktığımızda şöyle bir durumla karşılaşırız :

Şehir halkının önemli bir kısmını devlet hizmetinde bulunan veya devlet bütçesinden geçinen kimseler oluştururlar. Başkentte, merkezî yönetimin mensupları, oldukça kalabalık bir sınıf teşkil ettikleri gibi, büyük yönetim merkezlerinde de yöresel idareye mensup olanlar epeyce kalabalık bir zümre meydana getirirler. Muhtelif merkezlerde Şehzadeler, yöresel idare başında bulunurlarsa, onların divanı, merkezdeki divanın daha küçük kadrolu bir örneğinden ibaret idi. Sarayları, mülkî ve askerî erkânın daireleri ve yaşayış tarzları, çok lüks ve masraflıdır.

Şahsî servetlerinden başka, görevleri karşılığı olarak mülkî, adlî ve askerî memurlar sınıfı, önemli tahsisat almaktadır. Büyük araziye, şehirlerden zengin emlağa sahip olan bu sınıf, fırsat buldukça birikmiş parasını ticaret sermayesi olarak da kullanmakta, büyük tacirlerle ortak ticaret işlerine girişmektedir.

Memurlardan ve askerlerden başka, din adamları, müderrisler vaizler, şeyhler, seyyidler, saraya veya büyük devlet adamlarına mensup şairler, tabibler, nakkaşlar, çalgıcılar ve hânendeler, özette fırsatını bulan pek çok kimseler, devlet hazinesinden para alırlardı. Yukarıda anlattığımız gibi, hükümdarlarının ve zengin tüccarların kurdukları vakıflar sayesinde, birtakım hastaneler, imâretler, tekkeler, medreseler, sıbyan mekteblerinin giderleri karşılanmakta idi. Buradaki görevliler de bu sınıfın bir başka kolunu oluşturmakta idi.

Şehir halkının en yoğun kitlesini, elinin emeği ile yaşayan sanayii erbabı teşkil etmektedir. Şehirde bu sanayii erbabının toplanmasını sağlayan da başlıca ticaret sermayesidir. Yani bu arada, şehirde görülen bir başka sınıf da sayıca çok olmamakla birlikte Tacirler Zümresidir. Memleketin içinde diğer şehirlere ve memleket dışına gidecek kervanları tertip ve iç ve dış pazarlardan şehrin ihtiyaçlarını sağlayan bu sınıf, yalnız kendi sermayesini değil, aristokrat sınıfın da parasını işletir, uzun ve kısa aralıklı pazar ve panayırılar arasında dolaşırdı.

Pazarlarda, alınan vergilerden başka, şehre giren ve çıkan belirli eşyadan, belirli bir resim alınır ki, bu şehir vergisinin en önemli kısmını oluşturur. İlhanlılar devrinde şehir vergilerine Tamga denirdi. Bu deyim, Anadolu'da uzun süre devam etmiştir. Bu vergi sisteminde vergiler, genelden devlete ödemek suretiyle toplanırdı.

Büyük şehirlerde muhtelif sanatkârların, belirli yerlerde açık ve kapalı çarşılar vardı. Onlar buradaki dükkânlarında çalışırlar, şehrin büyüklüğüne göre, bazı sanatların orada daha gelişmiş olmasına göre, bu çarşıların büyüklüğü ve sayısı değişirdi. Bazı Anadolu şehirleri bazı üretim dallarında uzmanlaşmışlardı. Mesela Ankara, yoğun bir Sof üretim merkezi idi. Karaman'da Boğasi denen astar bezi, Sivas'ta aba, çok iyi deri imâl ediliyordu. Büyük tacirler, kıymetli eşya satan dükkâncılar, kapalı ve korunabilen çarşılarda veya o civardaki büyük hanlarda bulunurlar, bu suretle kendilerine güvenli bir yer seçmiş olurlardı.

Çeşitli sanatlara mensup olanlar, ayrı ayrı loncalar halinde teşkilatlanmışlardı. Düzenli bir iç sıralanmaya tâbi olan bu kuruluşlar, (Âhi, Yiğitbaşı, ustalar, çıraklar düzeni içinde) kendileriyle ilgili bütün işleri görür, mensupları arasındaki ilişkileri düzenlerdi. Ücretlerin tayini, mal cinslerinin ve fiyatların tespiti, hep loncalara aitti. Devlet, bu kuruluşların denetleyicisi ve gereğince yardımcısı idi.

Kısmen, dinî-tasavvufî esaslardan, kısmen de kahramanlık geleneklerinden esinlenen bu meslekî ahlâk, meslek mensupları arasında dayanışmayı sağlıyordu. Usta ile işçi arasındaki ilişkileri, adeta şeyh ile mürid arasındaki duruma benzer bir hale sokarak "Mânevî bir düzen" kurmak amacına dayanıyordu. Kökeni son kudretli Abbasî Halifesi Nâsır Li-dîni'lullah'ın kendi başkanlığı altında düzenlediği Fütüvvet teşkilâtına kadar çıkan Anadolu şehirlerindeki esnaf teşkilâtı, çok kuvvetli idi. Toplantı yerleri ve zavileri, tören ve gelenekleri vardı. Anadolu'da Âhiler adını alan bu hareketin en yoğun unsurunu esnaf oluştururdu. XIII. yüzyılın son yarısında, özellikle devlet otoritesinin sarsıldığı zamanlarda, bu kuvvetli teşkilât, daima varlığını korumuş, şehir hayatında etkin bir rol oynamıştır.

